

LUGOSI JÓZSEF

Jog- és Társadalomelméleti Tanszék

Témavezető: dr. Fleck Zoltán tanszékvezető egyetemi tanár

A POLGÁRI PER KIALAKULÁSÁNAK TÁRSADALMI GYÖKEREI

1. Bevezetés

A dolgozat címe többféleképpen is értelmezhető és megközelíthető. A polgári per kialakulása egyaránt megragadható a XVIII. századi ipari forradalom utáni, a polgárság XIX. századi kialakulásához kapcsolódó modern, a XIX. századi polgári forradalmakat követő, a mai eljárás jellegzetességeit magában hordozó folyamatban, amikor az eljárásjog alapelvei – tárgyalási elv, nyilvánosság elve, a törvény előtti egyenlőség – már az eljárás részét képezték (*szűk keresztmetszet*). A polgári per mint jogvitarendezés, konfliktusfeloldás ugyanakkor már a társadalmi fejlődés azon fázisa, amikor az emberiség az egyéni sérelemorvoslástól, problémamegoldástól, (bosszú, elégtétel-vétel, önbírászkodás) eljut annak intézményes, szervezeti keretek közötti rendezéséhez. A lényeg az, hogy magánjogi – mai fogalommal élve polgári jogi – jogvitáról legyen szó (*tág interpretáció*). A kérdéskör tehát általános (globális) értelemben és konkrét (lokális) értelemben egyaránt vizsgálható. Mindkét megközelítésben közös, hogy az okok és mozgatórugók vizsgálata körében a társadalmi beágyazottság, a társadalmi okok között, azok összefüggésrendszerében igyekszik a kérdéskört elhelyezni.

A címből levezethető további kérdés lehet, hogy a polgári per létrejöttének csak társadalmi vagy egyéb politikai, gazdasági stb. okai is lehetnek-e, voltak-e. A társadalom fejlődése összefüggésben áll a társadalom szervezeti kereteinek (állam) és a társadalom fennmaradását szolgáló mechanizmusok (ipar, kereskedelem) változásával, fejlődésével. Nyilvánvaló, hogy a polgári per kialakulása, létrejötte feltételezi a társadalom működésének szervezett rendjét (állami szervezetrendszer). Megfordítva a felvetést: a társadalom működésének meghatározott rendje (állam működése) nélkül elképzelhető-e a vitarendezés, konfliktuskezelés szervezett keretek közötti formája? A tanulmány tárgya alapján felmerül, hogy a „polgári per” kifejezés alkalmazható-e az állam kialakulása időszakában, illetve az ókori társadalmak korában.

A polgári per kifejezés alatt jelen dolgozatban azon eljárási szabályokon és előírásokon alapuló eljárást értjük, amelyben az egyik fél kérelmére (keresetére) és az ellenérdekű fél azzal ellentétes nyilatkozata alapján az eljárás során bírói hatalommal felruházott személy, az eljárásjogi és magánjogi előírások alapján döntést hoz. A jelen írás a téma általános összefüggéseire próbál rámutatni jogszociológiai nézőpontból,

ezért nem törekszik a téma egyetemes állam- és jogtörténeti, illetve római joghoz kötődő bemutatására. Természetesen a polgári per társadalmi gyökereinek feltárása és kutatása elvezet a jog- és államelmélet, illetve jogszociológia egyik régóta vizsgált problémájához a „jog” és az „állam” egymáshoz való viszonyához. A polgári peres eljárás kialakulásának társadalmi okai ugyanakkor nem vonatkoztathatóak el a társadalmat reprezentáló szervezettől (államtól) és a társadalmat alkotó személyektől (polgároktól) sem. A polgári per kezdeti elemeinek, csíráinak kialakulása a társadalom állammá szerveződése időszakára tehető. Az ókori társadalmakban (Egyiptom, Babilónia, Mezopotámia, Kína, ókori görögség világa) kialakult már az állam „igazságszolgáltatási funkció”-ja, a bírói hatalom gyakorlása, bár az is igaz, hogy különböző formában.

2. Jog (törvény) és szokásjog

Mikor alakult ki a jog? Az állam és a jog kialakulása egyszerre és egy időben következett-e be? Ha már létezik az állam és a jog, mi szükséges ahhoz, hogy a polgári per is kialakuljon?

A polgári peres eljárás kialakulása a társadalmi fejlődés meghatározott fokához kötődik. A jog és az állam kialakulásának folyamatában az ősközösségi társadalmak felbomlását követően az ókori keleti társadalmakról ismert adatok, tények, információk nyújtanak fogódzót. Az állam kialakulása már feltételezi a politikai hatalom gyakorlásának rendjét és az államszervezet kiépülését. Az írásba foglalt jog megalkotása, kialakulása feltételezi, hogy álljon mögötte olyan hatalom, amely képes a jog megalkotására.

A jog, mint gyűjtőfogalom körébe tartozik a szűkebb törvény¹ (törvénykönyv) definíció, de a jog körébe vonható a szokásjog² kifejezés is. Szokásjog körébe tartozik az olyan írásba nem foglalt, de mégis normatív erővel bíró szabály, amely egy közösség működését meghatározza. A szokásjog is jognak tekinthető abban az értelemben, hogy

- a) ahhoz tartják magukat az adott közösség tagjai, magukra nézve kötelezőnek, irányadónak ismerik el (elfogadás),
- b) az adott csoport, közösség működését alapvetően és kötelező erővel határozza meg (normativitás),
- c) az az élet valamennyi területére kiterjedő jelleggel bír (globalitás).

A szokás közösségformáló és közösségépítő, közösség-összetartó ereje gyúrja az adott szabályt joggá. Nincs jelentősége annak, hogy az adott norma, előírás nincs írásba foglalva, mert anélkül is kötelező erővel bír. A szokásban és a jogban közös vonás azok

¹ „A törvények, a legtágabb értelemben véve, azok a szükségszerű viszonylatok, amelyek a dolgok természetéből következnek”.- MONTESQUIEU 2000. 47.

² „Szokásjog az, aminek meg van az ereje ahhoz, hogy jog gyanánt érvényesüljön, amit a jogalkotó hatalom és szervei kényszer segítségével is jog gyanánt alkalmaznak”. – MOÓR 1994.183.

szabály jellege, amelyet a társadalom (törzs, nemzetség, közösség, csoport) elfogad, annak rendszerint aláveti magát. A jog és a szokás(jog) között annak megsértése miatt alkalmazott jogkövetkezmény alkalmazása szempontjából lehet eltérés. A jog megsértése kézzel fogható szankciót, tényleges büntetést (halálbüntetést, életvesztést, megcsonkítást, börtönt) von maga után, míg a szokásjog szabályainak áthágása a közösség negatív értékítéletét, rosszállást, a közösségből való kizárást vonja maga után. A büntetés jellege az előbbi esetben fizikai értelemben egyéni sérelemmel jár, az utóbbi esetben fizikai értelemben talán nem, de erkölcsi szempontból mégis hátrányos eredménnyel, következménnyel jár. A jog és szokásjog között összekötő kapocs lehet az a párhuzam, mely szerint mindkettő az adott társadalom, közösség, csoport tagjai tekintetében kohéziós és közösségformáló erőt jelent.

Ha a szokásjog a fenti levezetés alapján már jognak tekinthető, az államnál szűkebb közösség (törzs, nemzetség, csoport) számára is követendő és betartandó normát jelent. Mindez a társadalmi fejlődés azon szakaszában is kialakulhatott már, amikor az ősközösségi lét határozta meg a társadalom akkori kereteit³. A szokásjog érvényesüléséhez nem feltétel, hogy az nagyobb közösségre gyakoroljon hatást, mindaz szűkebb közegben is dominálhat, és nem igényli állami (államszervezeti) keretek fennállását. Ennek fényében a jog (szokásjog) már kisebb közösségben az állam kialakulása előtt is jelen lehetett. Az állam kialakulása előtt csak olyan jog (szokásjog) alakulhatott ki, amely formátlan, írásba foglalás nélküli állapotában létezett.

Az írásba foglalt (törvénykönyvben, illetve törvényben létező) jog már egy adott terület és az ahhoz tartozó etnikum feletti hatalmat és ahhoz tartozó hatalmi (politikai, katonai) apparátust tételez fel, amely a jognak (törvénykönyvbe foglalt uralkodói kinyilatkoztatásnak) érvényt szerez. Az írásba foglalt jog (törvénykönyv, törvény) megalkotásának az államok kialakulása fázisában előzménye, hogy egy adott terület felett uralkodó (király, császár, istenkirály) a teljes terület ellenőrzése alatt tartja, az államszervezetet kiépítette, az adott állam területének közigazgatási egységei élén az általa kinevezett (saját) emberek állnak, az uralkodó és a támaszát képező arisztokrata elitet katonai erő segíti, az uralkodó egyben az adott terület legfőbb bírójának is tekinthető.

Megközelíthető úgy is a kérdés, hogy a jogalkotási képességnek az állam léte előfeltétele-e? Ha az adott, konkrét társadalom, közösség, csoport rendelkezik azzal a képességgel (hatalommal), hogy jogot (törvényt, törvénykönyvet) alkosson, ez csak állami keretek között képzelhető-e el? A jog (törvény, törvénykönyv) alkotása mellett a jogalkotó (törvényalkotó) gondoskodik arról, hogy a jogban rögzített előírások kikényszeríthetőek, meg nem tartásuk szankcionálható legyen. A jog léte mellett szükséges az alkalmazáshoz a megfelelő apparátus fenntartása, államgépezet működtetése. A jogalkotó (törvényalkotó, törvénykönyvet lefektető) hatalomhoz államszervezetet fenntartó, azt működtető hatalom léte is párosul (hivatalnokréteg,

³ „A XII. tábla közzététele nem a legkorábbi időpont, amikor megkezdjük a jog történetét.” – MAINE 1988. 8.

katonaság). A törvényalkotó hatalom fenntartásának záloga a törvény erejének való érvény szerzése⁴. A törvényalkotó számára a hatalma aláadásával lenne egyenértékű, ha az általa alkotott (kinyilatkoztatott) törvény(könyv) előírásainak be nem tartása, megszegése esetén a törvénysértőt nem tudná (nem lenne képes) felelősségre vonni. Ezért olyan hatalmi mechanizmust kell működtetnie, amely a hatalmi rendszerét képes fenntartani, megőrizni.

3. Állam, jog, önhatalom (önsegély)

A törvényalkotó a kezdeti időszakban általában a társadalom élén álló, rendszerint a társadalom előtt isteni eredetű hatalommal is legitimált király, fáraó, császár. Az uralkodó a törvénykönyvben (az akkor létező jogban) saját hatalmát konzerváló szabályokat fogalmaz meg. Horváth Barna szerint – Hans Kelsennel ellentétben⁵ – „*az állam nem azonos a joggal, mert az államon kívül egyéb jogközösségek is vannak. Az állam határozott, bár viszonylagos ismérvekkel bíró jogközösség. A modern államról elmondhatjuk, hogy a történelem során eddig ismert legintézményesebb eljárásrendszer. Ez a magyarázata annak, hogy a jog legnagyobb tömege állami jog*”⁶.

Az állam és a jog egymáshoz viszonyításában segíthet a két fogalom definiálása, ismérveinek feltárása. Az állam olyan entitás, amely 1. saját név alatt, 2. egyértelműen körülhatárolt területen, 3. az adott, behatárolt területen élő személyek – csoport, törzs, nemzetiség (társadalom vagy annak egy része) – felett 4. olyan képességgel (hatalommal) bír, amellyel meghatározza a hatalmi-politikai berendezkedést, és annak minden elemét. A hatalmi-politikai berendezkedés meghatározása magába foglalja a) az államhatalom fenntartását-államgépezet (államapparátus) működtetését, b) törvények (törvénykönyv) megalkotását, c) a törvények, a rend, a status quo fenntartását, betartását biztosító katonai, illetve rendfenntartó szervezet létét. Az állam-fogalom része ebben a megközelítésben a törvények megalkotása.

A jog (törvény) olyan írott vagy íratlan formában létező szabály (norma), amely 1. kötelező erővel (normatív tartalommal) való rendelkezés igényével kívánja meghatározni a konkrét életviszonyt, 2. személyi, területi és tárgyi hatálya folytán adott, behatárolt területen, az ott élő személyek felett, a jogalkotó (törvényalkotó) által meghatározott életviszonyt, 3. a törvényben meghatározott előírás betartása érdekében

⁴ „A jog a társadalom egész területén a legkülönbözőbb eszközökkel belsőleg vagy külsőleg kényszeríti mindazokat, akik a jogszabályok által leszögezett magatartással akár külső, akár belső ellenkezésben vannak”. BIBÓ 1986. 83.

⁵ „Az állam jogrend. De nem minden jogrendet nevezünk egyszersmind államnak, csak akkor tehetjük ezt, ha a jogrend az öt képező normák létrehozására és végrehajtására bizonyos munkamegosztással működő szerveket létesít. Államnak nevezük a jogrendet, ha a központosítás egy bizonyos fokát elérte. A primitív államelőtti jogközösségekben az általános normaalkotás szokás útján, vagyis a jogközösség egyes tagjainak gyakorlata útján történik; és az egyedi normák meghozatalára, különösen pedig kényszeraktus formájában történő végrehajtására eredetileg nincsenek központi bíróságok.” KELSEN 1988. 65.

⁶ HORVÁTH 2004.177.

meghatározott, szervezett apparátus fenntartását igényli, 4. – hasonlóan az államhoz – annak megalkotása a hatalomhoz, mégpedig rendszerint az államhatalomhoz kapcsolódik.

A jog és a szokásjog kapcsolatában, egymáshoz való viszonyában az adott szabály, előírás, parancs megsértésének szankciója, jogkövetkezménye elhatárolási vagy kapcsolódási pont lehet. A jog (törvény) megsértése estén rendszerint és főszabály szerint a jogkövetkezmény, valamilyen szankció lehet, amelynél a törvényt (törvénykönyvet) be nem tartó személy – akár súlyos – felelőssége merül fel. A szokásjognál, mint általában írásba nem foglalt parancsnál annak megsértésének következménye kevésbé szigorú, ami részben arra is visszavezethető, hogy mögötte nem egy személy (király, istenkirály, császár, fáraó), hanem egy közösség, illetve adott esetben több generációra visszavezethető tradicionális erő áll. A jog (törvény, törvénykönyv) és a szokásjog között az is különbségként értékelhető, hogy az előbbi bevezetése, megalkotása, életbe lépése az egyik napról a másik napra – relatíve rövid időn belül – bekövetkezhet, míg az utóbbi mögött generációról generációra hagyományozott tapasztalati tudás, ismeret áll. A szokásjog motivációja nem a hatalom megtartása vagy a hatalom gyakorlása, hanem a megszerzett (gyakorlati) tapasztalat, tudás, ismeret átadása, átörökítése. A jogban (törvényben, törvénykönyvben) – szemben a szokásjoggal – a hatalom és a hatalmat gyakorló személy nyilvánul meg.

Az állam kialakulása előtt a társadalom tagjai közötti konfliktusok feloldásának formája az önhatalom (vérbosszú, talio elv), az egyéni konfliktusrendezés szabályozatlan formája volt. Az önhatalom (önsegély) az egyén reakciója az őt ért sérelem vagy általa sérelmesnek gondolt helyzet, szituáció megoldására. Az önhatalom azért tudott kialakulni, mert annak nem volt társadalmi (állami) gátja. Az önhatalom teljes mértékben szabályozatlan, minden esetben az adott egyén reakciójától, vérmérsékletétől és az őt ért – vélt vagy valódi – sérelem nagyságától, erejétől, volumenétől függ. Az egyénben rejlő gát vagy korlát (önuralom) jelentős mértékben befolyásolhatja, hogy az egyén milyen mértékben szabadítja fel az indulatait az önhatalom gyakorlásakor. A társadalom akkori keretei között semmilyen korlát nem szorította határok közé az egyéni sérelemorvoslást, az teljes mértékben az egyéntől függött. A „szemet szemért fogat fogért” elvben is az „azonos (ugyanolyan) sérelemért azonos (ugyanolyan) súlyú büntetés” elve nyilvánul meg.

Ahhoz, hogy az egyéni sérelem orvoslásának általános formája az önhatalom legyen, szükséges volt a társadalom kellően szervezetlen volta, központi hatalmi irányítás hiánya. Központi, irányító hatalom hiányában a társadalom szervezett – állami keretek nélkül – formában létezett. Az önhatalom gyakorlása viszonylagosan szűk társadalmi közegben (törzsi, illetve nemzetségi keretek között) a szokásjog mintájára elterjedt volt. Az önhatalom gyakorlása is a szokásjog része volt. A szokásjoghoz kapcsolódó egyéni igényérvényesítés a társadalmi normák bevett formája volt. A szokásjogon alapuló társadalomban az önhatalom volt a domináns, a törvényen (törvénykönyvön), kialakult jogrenden alapuló társadalom már az állam (központi hatalom) által irányított

közhatalomra épült. Az önhatalom gyakorlásának a szokásjog szabhat korlátokat, a szokásjog által meghatározott tradíció befolyásolhatta az önhatalom formáját, típusát, mértékét.

Az önhatalom kifejezéssel a közhatalom fogalom állítható szembe. Az önhatalom minden esetben azon képesség (erő), amelyet a konkrét személy mozgósítani tud, hogy az igazát érvényesítse. A közhatalom viszont olyan, rendszerint az állam nevében gyakorolt szervezeti erő, amelyet az állam (az államot szimbolizáló uralkodó) szervei, apparátusai, intézményei gyakorolnak. A két fogalmat egymáshoz illeszthetjük úgy, hogy az kronológiai sorrendben szimbolizálja a társadalmi fejlődést (az önhatalmat követi a közhatalom gyakorlása), de úgy is, hogy az állam léte nélkül nincs közhatalom, csak magánhatalom (önhatalom). Az önhatalom közhatalommá válása⁷ folyamatában jelentős tényező az állam kialakulása és az állam által megteremtett törvényes rend (állapot)⁸.

4. Társadalmi fejlődés az ókori világban

Az ókori keleti társadalmak⁹, amelyekhez a sajátosságai folytán hozzátartozik az ókori India és az ókori Kína is, jellegzetesen piramis formájú struktúrában alakultak ki. A társadalom teteje (piramis teteje) nagyon szűk hatalmi elitből állt, a piramis lefelé tágult, az alós szint a társadalomban a parasztokat, a földből élő réteget és a jogfosztott rabszolgák népes csoportjait jelentette. A piramis alakú társadalmi szerkezetet a társadalom élén álló uralkodó által – isteni kinyilatkoztatásként meghozott – törvénykönyvben rögzített normatív előírások fogták össze. A jogi (törvényi) előírások „felülről lefelé” irányuló kinyilatkoztatások, parancsok voltak a társadalom tagjai számára. A társadalom felépítése is olyan jellegű és tartalmú volt, amelybe a felek egyenjogúságára épülő jogvita még nem volt beilleszthető, hiszen a törvénykönyv előírásai a hatalom tükröződéseként a társadalom tagjait erőteljesen kötelezték. A társadalom szerkezete – amelyet döntően munkára kényszerített földművesek és jogfosztott rabszolgák alkották – és a társadalom, valamint az államszervezet felépítése – amelyben az uralkodó gyakran isteni jelleggel bírt, és döntése is megkérdőjelezhetetlen volt –, nem tette lehetővé a felek közötti mai polgári peres

⁷ Max Weber megfogalmazása szerint „minden olyan esetben hatalomról beszélünk, ha egy társadalmi kapcsolaton belül van rá esély, hogy valaki saját akaratát ellenszegülés ellenére is keresztülvigye, függetlenül attól, hogy min alapul ez az esély”. WEBER 1987. 77.

⁸ „Márpedig nem lehet törvényes rend ott, ahol a törvények jók, de nem engedelmeskednek nekik.” ARISZTOTELÉSZ 1969. 215.

⁹ „A keleti államfejlődés legfontosabb jellemzője a stagfláció volt. Időnként sor került bizonyos elmozdulásokra természeti katasztrófák, külső támadások vagy belülről induló kítörési kísérletek által, de rövid időn belül visszaállt a régi rend, ami azt eredményezte, hogy ezek az államok túlnyomó részt változatlan berendezkedéssel álltak fenn hosszú évszázadokon keresztül. A dinamikus alkotmányfejlődés ilyen hiánya azonban nemcsak az ókori Kelet sajátossága, hanem India, Kína és más ázsiai térségek jellemzője is volt.”

[http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalomtamop425/2011_0001_528_Kajtar_Herger_Egyetemes_allam_es_jogtortenet/ch02.html-\(2016.06.06.\)](http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalomtamop425/2011_0001_528_Kajtar_Herger_Egyetemes_allam_es_jogtortenet/ch02.html-(2016.06.06.))

eljárásra valamilyen formában emlékeztető eljárás kialakulását. Újabb szempont az állam és a jog kapcsolatában, hogy például „*az egyiptomi számára az állam és a királyság azonos fogalom volt*”¹⁰.

Az állam-fogalom az akkori társadalom szemében nem a mai fogalmi ismérvek szerint élt. A hatalomgyakorlás akkori – despotikus, arisztokratikus, istenkirályság formájában megvalósuló – módja és formája, a társadalom felépítése és tagozódása nem tette lehetővé a jogvita „polgári” keretek közötti rendezését. A kezdeti államhá szerveződött társadalmakban a „polgár” is hiányzott, és a „polgári” (magánjogi) jellegű jogvita a magánjog fejletlensége, kevésbé kialakult volta miatt. A korai magánjogi jogvita szabályainak kialakulatlansága, az eljárásjogi előírások kezdetleges volta szintén nem kedvezett az egyéb fent részletezett okok mellett, hogy kialakulhasson a polgári perre vonatkozó differenciált szabályozás. Hegel szerint „*a bíró és a bíróságok történeti keletkezése a patriarchális viszony vagy erőszak, vagy az önkéntes választás formájában mehetett végbe*”¹¹.

A jog kialakulása feltételezi az állam létét, az ókori államok joga (törvénye, törvénykönyve) mögött általában szűk hatalmi elit vagy egy despotikus vezető (fáraó, császár, (isten)király) állt. A jog kifejezés nem is pontos, helyesebb megfogalmazás a törvény vagy törvénykönyv definíció, mert az mögött nem állt társadalmi konszenzus vagy választás által elnyert és igazolt legitimáció sem. A bírói hatalom gyakorlása az istenkirályságban az uralkodó vagy az általa kijelölt személy kezében volt. Az istenkirályságban formalizált eljárási rend nem létezett, a bíró (fáraó, császár, király) elé tárt vitás kérdések nem kialakult eljárási szabályok szerint lefolytatott, a felek személyes meghallgatására és bizonyítási eljárás foganatosításán alapuló eljárási rend keretei között öltöttek testet. A törvény az uralkodó kinyilatkoztatása volt, és a bíró döntése is az uralkodó döntésének volt tekinthető. Az ókori keleti társadalmakban olyan központi bírósági szervezet és eljárásjogi szabályozás sem alakult ki, ami a jelenlegi szabályozás előfutárának lenne tekinthető.

A társadalmi fejlődés következő, az ókori keleti társadalmakhoz képest¹² magasabb gazdasági-társadalmi szintet képviselő territoriális-földrajzi megjelenése az ókori Hellászhoz kapcsolódik¹³. Az ókori Hellász fejlődésében – az állam és a jog kapcsolatának vizsgálatához is adalék lehet – egységes állam és egységes jog sem alakult ki¹⁴. A városállamok sokasága, amelyek nem képeznek egységes államot, az

¹⁰ KÁKOSY 1988. 229.

¹¹ HEGEL 1971. 238.

¹² „...a despotikus monarchiák nagyok és hosszan tartók voltak, mint régen az asszírok, médek, perzsák, egyiptomiak monarchiái”. BODIN 1987. 138.

¹³ „Az ókori Hellász területén nem alakult ki egységes jogrendszer. Az állami egység hiánya, a poliszok sokszínűsége miatt kevés közösséget találunk a közel 300 polisz jogszemlélete és tétéles joga között... A görög jog dogmatikáját, pozitív szabályait tekintve fejletlenebb volt a rómainál. Közvetítő hatása mégis nagy jelentőségű. Integrálta az ókori Kelet intézményeit és közvetítette a kialakuló római birodalom felé” HAJDU-HORVÁTH-IJJAS-NAGYNÉ-ZLINSZKY-STIPTA 1991. 71., 73.

¹⁴ „Athén alkotmányfejlődése számos jogforrást termelt ki, a szokásjog írásba foglalását (thezmos), a törvényt (nomos), a néphatározatot (pszefizma), jellemző volt a bírósági eljárásról az egyéni sérelem

önállóságuk szimbólumaként saját, önálló joggal (jogrenddel) rendelkeznek. Logikusnak tűnő megállapítás, hogy az államok sokaságához a jogrendszerek sokasága társul, míg az egységes állam képes megteremteni az egységes jogot.

Az ókori Hellaszt – időben is – követő, a társadalmi fejlődés következő lépcsőfoka az ókori Róma volt¹⁵. A mai fogalmaink szerinti polgári per a római jogban kezd teret nyerni a köztársaság korában (i. e. 510 előtt). A római jogban az eljárásjogra vonatkozó szabályok a XII. táblás törvényekben már megjelentek (i. e. 451.)¹⁶, majd az azt továbbfejlesztő jogalkotásban figyelhető meg. A római polgári perre vonatkozó szabályok kialakulása feltételezte, hogy

- a) az adott állam nem egyszemélyi, diktatórikus vezetésen alapult,
- b) az iparra és a kereskedelemre (áruforgalomra) épülő társadalom táptalaja az abban érintett felek között jogvitának, amit rendezni kellett,
- c) az államszervezet, a gazdasági és társadalmi berendezkedés fejlettsége révén az életviszonyokra vonatkozó előírások cizelláltak és árnyaltak.

Az ókori Rómában „az állam által visszaszorított önhatalom területét a bírósági eljárás foglalja el, amely az esetek legnagyobb részében a pert jelenti. A per olyan kontradiktórius eljárás, amelyben, melynél a bíró az egyik fél keresetére lefolytatott eljárás után a jogvitát eldöntve az alperest marasztalja, vagy felperes keresetét elutasítja. A peres eljárást az egyéb bírósági eljárástól a kontradikció különbözteti meg. Ez abban áll, hogy a keresetével fellépő személy keresetének teljesítését a másik fél ellenzi. Ez ellentmondás folytán a kérelmező felperes (actor), ellenfele pedig alperes (reus) lesz”¹⁷. Rómában a bírósági eljárás szabályai soha nem váltak el a magánjogtól. A magánjogi jogosultság és az érvényesítésére szolgáló per egységet képeznek. A római magánjog bölcsője az eljárásjog volt¹⁸.

esetén a szóbeli kereset (diké) és az államérdek sérelme esetén az írásbeli vád (grafé)” – [http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalomtamop425/2011_0001_528_Kajtar_Herger_Egyetemes_allam_es_jogttortenet/ch02.html-\(2016.06.06.\)](http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalomtamop425/2011_0001_528_Kajtar_Herger_Egyetemes_allam_es_jogttortenet/ch02.html-(2016.06.06.))

¹⁵ „Az ókori római államszervezet (római jogrendszer, valamint egészében a római kultúra) tradicionális szemlélete mellett mindig fogékony volt a környezeti hatásokra” [http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalomtamop425/2011_0001_528_Kajtar_Herger_Egyetemes_allam_es_jogttortenet/ch02.html-\(2016.06.06.\)](http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalomtamop425/2011_0001_528_Kajtar_Herger_Egyetemes_allam_es_jogttortenet/ch02.html-(2016.06.06.))

„A római társadalomra – többek között - jellemző volt: a) a plebejusok és a patriciusok összeolvadásának folyamata; b) az állam élén a királyság idején a királyok állottak, akik papi, hadvezéri, bírói és kormányzati tisztséget egyaránt betöltöttek; c) a principátus korában az Imperium Romanorum területe Hispániától Szíriáig egyetlen gazdasági egységgé vált, d) kulturális és gazdasági fejlettség és sokszínűség nemcsak ebben, hanem etnikai értelemben is megnyilvánult; e) a római közösségi fontos alkotó elemeként volt – Cicero szerint – a latin nyelv is.” http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalomtamop425/2011_0001_528_Kajtar_Herger_Egyetemes_allam_es_jogttortenet/ch02.html-2016.junius.06.

¹⁶ „A 12 táblás törvény tartalma főleg magánjog, perjogi, büntetőjogi, kis részben államjog és szakrális természetű szabályok sorozata volt. Mint említettük célja volt, az érvényben lévő szokásjog feljegyzése is.” MARTON 1960.16.

¹⁷ BRÓSZ-PÓLAY 1991.100.

¹⁸ BRÓSZ-PÓLAY 1991. 101.

5. Következtetések

A polgári per (kontradiktórius eljárás) csak a társadalmi fejlődés bizonyos szakaszában alakult ki. A római köztársaság kora (i.e. 510 – i. e. 31.) a piaci viszonyok, a jogalkotás, a „demokratikus” vívmányok alapján megelőzte korát. Ugyanakkor a középkorban, amikor a meghatározó társadalmi-államszerkezeti forma a királyság (rendi monarchia) volt, a polgári per – más formában és más módon, de – a kor szabályainak megfelelően már a feudális, rendi jellegzetességeket viselte magán. A polgári per kialakulásának társadalmi okai és gyökerei között nem hagyhatóak figyelmen kívül:

1. Az államszervezet, és a társadalom fejlettsége, amelyben az „igazságszolgáltatás” (bírói hatalom) szervezeti és működési rendje már kialakult. Az államszervezet kezdetleges, illetve egyszemélyi – despotikus, istenkirályi – struktúrája ezt még nem tette lehetővé.

2. A formalizált eljárási rend kialakulása a magánjogi jogvita rendezésére. Az igazságszolgáltatás szervezeti és működési rendjének kialakítása mellett nagyon lényeges feltétel az eljárás jogszabályi (törvényi) alapjainak lefektetése. Ez a kondíció ugyancsak összefüggésbe hozható az államszervezet-államgépezet megfelelő szintű működésével.

3. A társadalmi fejlődés azon szintje, amikor a társadalom döntő többsége azonos jogokkal rendelkezik, a társadalom jelentős része nem rabszolgákból és jogfosztottakból áll, és a társadalom csúcán nem egy nagyon szűk uralkodó elit helyezkedik el. Az azonos jogokkal rendelkező polgárok a bíró (preator) előtti jogvitában is azonos feltételekkel vesznek részt. Az azonos jogokkal rendelkező polgárok a társadalom döntő többségét alkotják. Ezáltal adott az a személyi kör, akik között kialakulhat a bíróság (preator) előtti magánjogi jogvita.

4. Az iparra és a kereskedelemre épülő áruforgalom, árucseré, amely jogvitát generálhat, alakíthat ki a magánszemélyek között. A fejlett árutermelés, a gazdasági kapcsolatok kiterjedtségének sokasága, az egységes piac kialakulása, amely remek táptalaj a magánjog rendszerének kialakulásához. Az ipar és a kereskedelem fejlődése magával hozta a jogintézmények fejlődését a sokszínű és különböző jogviták, jogi helyzetek kialakulásával. Az ipar és a kereskedelem fejlődése a gazdasági életre és a társadalmi létre vonatkozó szabályok, előírások megalkotása is, amelyek a forgalmi élet szereplőire, alanyaira vonatkoznak.

5. A társadalom „jogtudatának” fejlettsége, amely eljut arra a szintre, hogy a magánjogi jogvita eldöntését és rendezését az eljárás során kialakított döntésre (ítéletre) bízza. A társadalom „demokratizálódásának” bizonyos foka, szintje, ami lehetővé teszi a polgári jogi jogviták kialakulását. Az ókori Rómában a patríciusok és a plebejusok küzdelme, a plebejusok küzdelme az egyenjogúság megszerzése érdekében előmozdította a jog (magánjog és közjog) fejlődését is. A római társadalom már

megszabadult a despotikus ókori keleti társadalmakra jellemző jellegtől, a társadalom arisztokrata és népi rétegeinek küzdelme, kiegyenlítődést idézett elő közöttük, ennek eredménye a jogfejlődésben is megmutatkozott. Az ókori világ addigi – az ókori Egyiptomból, Mezopotámiából, illetve az ókori Hellászból származó – tudományos eredményeinek, már megszerzett ismereteinek felhasználása, hasznosítása, valamint az ókori Róma kulturális fejlettsége, intellektuális háttere – az ipar és kereskedelem fejlődésével – lehetővé tette a római magánjog fejlődését, majd a későbbiekben a római remekjog kialakulását, ennek részeként a polgári perre vonatkozó előírások máig ható elveinek, alapelveinek kidolgozását.

Felhasznált irodalom:

- ARISZTOTELÉSZ: Politika. Gondolat Kiadó Budapest, 1969.
- BIBÓ István: Kényszer, jog, szabadság. In: Válogatott tanulmányok, Első kötet 1935-1944. Magvető Kiadó Bp., 1986.
- BODIN, Jean: Az államról. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987.
- BRÓSZ-PÓLAY: Római jog – Tankönyvkiadó, Budapest, 1991.
- HEGEL, G.W.F.: A jogfilozófia alapvonalai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.
- HAJDU Lajos-HORVÁTH Pál-IJJAS József-NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin-ZLINSZKY János-STIPTA István: Általános jogtörténet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1991.
- HORVÁTH Barna: Jogsociológia. Osiris, Budapest, 1995
- HORVÁTH Barna: A jogelmélet vázlat. Attraktor, Máriabesnyő - Gödöllő 2004.
- KÁKOSY László: Az ókori Egyiptom története és kultúrája. Osiris, Budapest, 1988.
- KELSEN, Hans: Tiszta jogtan – fordította Bibó István, Erdélyi Leonóra, ELTE Bibó István Szakkollégium, Budapest, 1988.
- MAINE, H.S.: Az ősi jog. Gondolat, Budapest 1988.
- MONTESQUIEU: A törvények szelleméről. Osiris Kiadó, Attraktor Kft. Budapest, 2000.
- MARTON Géza: A római magánjog elemeinek tankönyve – Institúciók. Tankönyvkiadó, Budapest, 1960.
- MOÓR Gyula: Jogfilozófia. Püski, Budapest, 1994.
- WEBER, Max: Gazdaság és társadalom – A megértő szociológia alapvonalai I. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1987.
- KAJTÁR István – HERGER Csabáné: Egyetemes állam- és jogtörténet [http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalomtamop425/2011_0001_528_Kajtar_Herger_Egyetem_es_jogtortenet/ch02.html-\(2016.06.06.\)](http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalomtamop425/2011_0001_528_Kajtar_Herger_Egyetem_es_jogtortenet/ch02.html-(2016.06.06.))

THE SOCIAL ROOTS OF THE DEVELOPMENT OF LAWSUIT

The existence of conflicts between individuals are much the same age as the development/the emergence of human societies. The question of the development of lawsuit (private legal dispute) might be plastically accessible from the point of view of the state, the law, the unwritten law/consuetude, the self-help. The establishment of the state and law - at the same time or different times – had a crucial importance even during the phase of genesis/formation of the civil trial. The exercise of self-help, the way of individual grievance redress, was based on the traditional binding customary law/ the traditional common law power in the initial period. The state (public power) and its order of the law/its legal system limited voluntary enforcement of the rights and created the conditions of enforcement of the dispute in a formalized procedure/ validation of the dispute in a formal procedure. In a society based on God's kingdom, the king (god-king), a law passed by the king (god-king) was always considered as the revelation of God. The political acquis/achievements obtained by the struggle of the forces of the society, the development of commodity production, the high level of thinking of law, the appearance of the formal procedure and the development/advancement of the private law rules have all equally contributed to the development of civil trial.